VIKIPEEDIA

Paraguay guaranii keel

See artikkel vajab toimetamist. *(Aprill 2015)*
Palun aita artiklit toimetada (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Paraguay_guaranii_keel&action=edit). (Kuidas ja millal see märkus eemaldada?)

Paraguay guaranii keel kuulub Lõuna-Ameerika guaranii keelte hulka, Tupii-guaranii keelkonda. Seda on käsitletud ka dialektide rühmast koosneva makrokeelena.[2]

Alternatiivsed nimed on Avañe'e ("Ava keel"; teistes allikates ka Avañe'ẽ [1]) ja Guaraní.

Paraguay guaranii keel (Guaraní)	
Kõneldakse	Paraguays, Boliivias, Argentinas, Brasiilias
Kokku kõnelejaid	7 miljonit [1]
Keelesugulus	Tupii-guaranii keelkond
Ametlik staatus	
Ametlik keel	Paraguays, Boliivias, Corrientesie ja Misionesee provintsis (Argentina)
Keelekoodid	
ISO 639-1	gn
ISO 639-2	grn
ISO 639-3	gug
[[Fail:[3] (http://myweb.unomaha.edu/~bbalak/Latin_America/MapsPage_files/image028.jpg)|300px|Keele levala]]	

Sisukord

Dialekt

Jopará (Yopará) on kõnekeelne vorm, mis on segatud hispaania laensõnadega, mida kasutab 90% elanikkonnast ühes Lõuna-Ameerika vanimas linnas ning Paraguay pealinnas Asunciónis[2]. Leksikaalne sarnasus on 80% Chiriguano[3] ja 75% Mbyá[4] keeltega.

Staatus

4 (õpetuslik). Guaranii keel on üks kahest Paraguay riigikeelest. Määratud seadusega rahvuskeel (2010, No. 4251, Language Law, Article 3).[2]

Geograafiline jaotus

Paraguay guaranii keel on laialt levinud Paraguays ja Boliivias ning Argentina Corrientesi ja Misionese provintsis.[1]

Kõnelejate arv

Üldine kõnelejate arv on 7 miljonit [1]. Emakeelena oskajaid on umbes 4,8 miljonit[5]. Rahvaarv Paraguays oli 1995. aasta andmete järgi 4 650 000. Staatus: kahanev. On ainult mõned üksikud kõnelejad, kellel puudub mõni muu keeleoskus ja kes kõnelevad ainult guaranii keelt.[1]

52% paraguaylastest on kakskeelne maarahvas, kellel guaranii keel on esikohal. Umbes 60% kõnelejatest on valdava hispaania keele oskusega[2].

Arvsõnad

Guaranii keele arvsõnad on järgmised:[6]

- 1 – peteĩ
- 2 – mokõi
- 3 – mbohapy
- 4 – irundy
- 5 – po
- 6 – poteĩ
- 7 – pokõi
- 8 – poapy
- 9 – porundy
- 10 – pa

Keele struktuur

Täishäälikud: a, e, i, u, y, ã, ẽ, ĩ, õ, ũ, ỹ. Neist a, e, i, u on lähedased hispaania keele vastavatele täishäälikutele. Täishäälik y kõla on identne vene keele ы-häälikule.[7]

Kaashäälikud[5][7]

- **p [p], t [t]**- – helitu, labiaal
- **k [k]**- helitu, velaar (pehme suulae häälik)
- **ku [kw]** – **[k]** labiaalne variant
- **’ [ʔ]** – larüngaal ehk kõrihäälik
- **s [s]** – frikatiiv, alveolaar ehk hambasombuhäälik
- **ch**- hääldatakse erinevalt aga levinum on **[ɕ]** variant
- **m, n**
- **mb, nd** – eelnasaliseeritud **[b]** ja **[d]**; **mb**- labiaal; **nd**- alveolaar
- **ng [ŋg] või [ŋ]**- nasaal, velaar
- **ngu [ŋgw] või [ŋw]**- nasaal, labiaal-velaarne häälik

- **j** – võimalikud variandid: **[ᵈj], [dʒ], [ʒ], [j]**
- **g [ɰ]** – poolvokaal, velaar ehk pehme suulaehäälik
- **g̃ [ɰ̃]** – poolvokaal, velaar
- **gu [ɰw], [w]; g̃u [w̃]** – labiaal-velaarsed häälikud, poolvokaalid
- **ñ [ɲ]** – lähedane hispaania keeles olevale
- **r[r]**
- **v[ʋ]**

Nasaalharmoonia

Nasaalharmoonia on guaranii keeles ebatavaline. Kui rõhulise silbi koosseisus on ninahäälik, siis nasaalsus levib kahes suunas, kuni põrkab kokku rõhulise mittenasaalse silbiga. Helitul kaashäälikul ei ole häälikuvariante (allofoone), aga nad ei katkesta nasaalsuse levikut.[5]

Näide 1[5]: /ndo+ɾoi+nduˈpã+i/ → [nõɾ̃õĩnũˈpãĩ] /ro+mbo+poˈrã/ → [ɾ̃õmõpõˈɾ̃ã]

Mõnedel kaashäälikutel on 2 varianti: üht kasutatakse nasaalses silbis, teist mittenasaalses. See kehtib järgmiste häälikute kohta[7] :

- **mb ~ m**
- **nd ~ n**
- **j ~ ñ**

Selle reeglipärasuse tõttu on paljudel sufiksitel ja prefiksitel guaranii keeles 2 varianti. Näide 1: ke – magama → nd-a-ke-i ma ei maga; ñe'ẽ – rääkima → n-a- ñe'ẽ-i ma ei räägi;[7]

Silbi struktuur

Silbi tüübid CV või V. Guaranii keeles on lubatud ainult need silbid, mis koosnevad ainult iseseisvast täishäälikust, või need mille koosseisus on nii kaas- kui ka täishäälik. Silbid, mis lõpevad ühe või suurema kaashäälikute arvuga on võimatud.[5] Silbid on avatud. Näiteks: nda-ha-mõ-’a-i, mba-ra-ka-ja. Rõhk on tavaliselt viimasel silbil[7].

Guaranii keeles on SVO sõnajärg. Varem on olnud SOV, mis säilib sugulaskeeltes.[7] Kui subjekt on täpselt määratlemata siis OV. Morfoloogilise tüübi järgi guaranii keel on aglutinatiivne keel[5]. Nimisõnadel on arvukategooria. Nimisõna väljendab aega. Näiteks, erinevate afiksite abil saab väljendada selliseid mõisteid nagu eelmine maja (minevik), tulevane maja (tulevik).[7]

Grammatilised kategooriad

Traditsiooniliselt käändekategooria ei väljendu, aga on olemas palju postpositsioone, mis täidavad käändelõppude funktsiooni[7]. Guaranii keeles puudub sugu ja määrav artikkel, aga hispaania keele mõju pärast esineb määrava artikli rollis **la**, et viidata ainsusele, ja **lo** viitab mitmusele[5]. Minevik on guaranii keeles väljendatud **-kue** abil ja tulevik **-rã** abil. Näiteks, tetã ruvichakue "ekspresident", ja tetã ruvicharã "ametisse astuv president." Mineviku morfeem -kue on sageli inglise keelde tõlgitud kui *-ex*, tähenduses

’’endine’’, ’’hüljatud’’. Need morfeemid võivad olla ühendatud, et väljendada seda, mis pidi juhtuma aga ei juhtunud. Näiteks, pa'irãgue "inimene, kes õppis preestriks, aga ei lõpetanud oma õpinguid’’. Mõned nimisõnad kasutavad **–re** asemel **–kue** ja teised kasutavad **–rã** asemel **–guã**.[8]

Verbid ja adjektiivid esindavad peaaegu üht kõneliiki. Guaranii kuulub aktiivsete keelte hulka, mis väljendub samuti ka verbide jagunemises aktiivsetele ja statiivsetele. Esimesed väljendavad tegevust, mida subjekt saab oma tahtejõul sooritada. Teiste juurde kuuluvad sõnad, mis väljendavad seisundeid ja omadusi.[7]

Isikulised asesõnad[7] Guaranii keeles: **che** (ma), **nde** (sina), **ha'e** (tema), **ñande** (meie teiega koos olles) (inklusiiv, **ore** (meie teieta) (eksklusiiv),**peẽ** (teie), **ha'ekuéra** (nemad). Guaranii keeles erinevad inklusiivi ja eksklusiivi vormid.

Keelenäide

Mayma yvypóra ou ko yvy ári iñapyty'yre ha eteîcha tekoruvicharenda ha akatúape jeguerekópe; ha ikatu rupi oikuaa añetéva ha añete'yva, iporâva ha ivaíva, tekotevê pehenguéicha oiko oñondivekuéra.[9] Tõlge: ’’Kõik inimesed on sündinud vabadena ja võrdsetena inimväärikuses ja inimõigustes. Nad on varustatud mõistusega ja südametunnistusega, ja peavad käituma teineteise suhtes vennaskonna vaimus’’.

Kõnekeeles kasutatakse nii hispaania sõnu eraldi, kui ka terveid fraase, samuti süntaktilisi sõnu, näiteks artikle ja asesõnu. Näiteks fraasis ’’oñe’ẽ la Guaranime si ha’ekuera oipota la kampesino voto’’, on ainult sõnad oñe’ẽ (nad räägivad), ha’ekuera (nemad) ja oipota (nad tahavad) guaranii keelest pärit. Teised on laenutatud hispaania keelest. Sõna *la Guaranime* on ühelt poolt vormitud artikliga *la*, teiselt poolt postpositsiooniga *me*.[7]

Kirjaviis

Kasutusel on guaranii tähestik [9], ladina kirjaviis tähtedega K, J ja Y aga ilma W. Lisatakse kaks diakriitilist märki ja kuus diagraafi (häälikule vastav kahe tähe ühend). Rõhu tähistamiseks kasutatakse akuut märki (́).[1]

Huvitavat

Esimese grammatika ja sõnaraamatu (hispaania Tesoro de la lengua guaraní¬¬– "Guaranii keele aarded") andis välja jesuiit Antonio Ruiz de Montoya 1639. aastal.[1]

Peale Paraguay guaranii keele (ISO 639-3: gug) loetakse selle keele rühma piires veel alates 5–7 kuni 19 dialektini.[10]

Üks chiripá[11] keelt kõnelev inimene osutas, et pigem see oli kakskeelsus e bilingvism ja mitte keeleline lähedus, mis tegi paraguayliku guaranii keele talle mõistetavaks.[2]

Guaraní on üks laiemalt levinud ja kõneldud põliskeel Ameerikas ja üks, mille kõnelejate arvu moodustab suur hulk mitte põliselanikke. Seda nimetatakse anomaaliaks, kuna Ameerikas nihkub keel Euroopa koloniaalkeelte poole.[5]

Guaranii keeled moodustavad Tupii-guaranii keeleperes ühe haru. See keelte grupp eraldus teistest selle haru keeltest umbes 2000 aastat tagasi[12] .

Viited

1. [1] (https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8_(%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA)). Vaadatud novembris 2013 (vene keeles)
2. Guaraní, Paraguayan (http://www.ethnologue.com/language/gug). Vaadatud novembris 2013 (inglise keeles)
3. Guaraní, Eastern Bolivian (http://www.ethnologue.com/language/gui). Vaadatud novembris 2013 (inglise keeles)
4. Guaraní, Mbyá (http://www.ethnologue.com/language/gun). Vaadatud novembris 2013 (inglise keeles)
5. Guarani language (https://en.wikipedia.org/wiki/Guarani_language). Vaadatud novembris 2013 (inglise keeles)
6. Estonian-Paraguayan Guaraní Dictionary (http://glosbe.com/et/gug/). Vaadatud novembris 2013
7. Язык гуарани (http://lingvoforum.net/index.php?topic=36553.0). Vaadatud novembris 2013 (vene keeles)
8. Guasch, P. Antonio (1956). El Idioma Guarnai: Gramática e Antología de Prosa y Verso. Asuncion: Casa América. p. 53.
9. Guaraní (Avañe'ẽ) (http://www.omniglot.com/writing/guarani.htm). Vaadatud novembris 2013 (inglise keeles)
10. [2] (http://books.google.co.il/books?id=3X6dxiKkba8C&pg=PA112&dq=%D0%B3%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8&hl=en&sa=X&ei=5skhUoq_H86d7gbP34EI&ved=0CEgQ6AEwBA#v=onepage&q=%D0%B3%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8&f=false). Vaadatud novembris 2013 (vene keeles)
11. Guaraní, Ava (http://www.ethnologue.com/language/nhd). Vaadatud novembris 2013 (inglise keeles)
12. The Language and People (http://linguistics.byu.edu/classes/ling450ch/reports/Guarani1.html). Vaadatud novembris 2013 (inglise keeles)

Pärit leheküljelt "https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Paraguay_guaranii_keel&oldid=5496607"

Selle lehekülje viimane muutmine: 14:01, 26. november 2019.

Tekst on kasutatav vastavalt Creative Commonsi litsentsile "Autorile viitamine + jagamine samadel tingimustel"; sellele võivad lisanduda täiendavad tingimused. Täpsemalt vaata Wikimedia kasutamistingimustest.